

O‘RTA UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA ALISHER NAVOIY EPIK ASARLARINI O‘RGANISHGA INNOVATSION YONDASHUV

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.6.6.033>

*Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari adabiyot darklarida Alisher Navoiy epik asarlarining o‘rganilishiga innovatsion yondashuv haqida mulohazalar bildirilgan. “Xamsa” dostonlarining o‘rganilishi rejalashtirilgan sinflar miqyosida interfaol usullar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: innovatsion yondashuv, interfaol usullar, texnologiya, mantiqiy fikrlash, jadval, “Kichik guruhlarda ishlash”, Bahs-munozara”, “Ssenariy”

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

*Ишанханова Ирода Абдувахитовна,
учитель Имени Алишера Навои Ташкентский государственный
университет узбекского языка и литературы,*

Аннотация. В данной статье рассматривается инновационный подход к изучению эпических произведений Алишера Навои на уроках литературы в общеобразовательной школе. Анализируются интерактивные методы на занятиях, где планируется изучение эпоса «Хамса».

Ключевые слова: инновационный подход, интерактивные методы, технология, логическое мышление, таблица, «Работа в малых группах», «Дебаты», «Сценарий».

AN INNOVATIVE APPROACH TO THE STUDY OF THE EPIC WORKS OF ALISHER NAVOI IN SECONDARY SCHOOLS

*Ishankhanova Iroda Abduvakhitovna,
Named after Alisher Navoi, Tashkent State University of Uzbek Language and
Literature*

Abstract. This article discusses an innovative approach to the study of Alisher Navoi's epic works in general secondary school literature classes. Interactive methods are analyzed in the classes which the study of «Khamsa» epics is planned.

Keywords: innovative approach, interactive methods, technology, logical thinking, table, «Working in small groups», «Debate», «Scenario»

Umumta’lim maktablarining deyarli barcha sinflarida Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqida ma’lumotlar uchraydi. Bu ma’lumotlar adib hayoti tafsilotlari, asarlaridan namunalar yoki parchalar, Alisher Navoiy haqida yozilgan zamonaviy asarlar ko‘rinishida keltirilgan. O‘rta maktab o‘qituvchi xodimlari ushbu materiallarni o‘quvchilar yaxshi o‘zlashtirishlari uchun pedagogik faoliyatlarini shakllantirishlari zarurati – bugungi kunning bosh talablaridan biri. Chunki kelajak uchun har tomonlama barkamol shaxsning yetishtirib berishimiz shart.

Hozirgi kunda jamiyatimizda sodir bo‘layotgan tezkor o‘zgarishlar yangi axborotni tez va yaxshi o‘zlashtiruvchi, shu asosda to‘g‘ri qaror chiqara oluvchi, o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lgan shaxslarni talab qilmoqda. Shu yo‘nalishda samarali faoliyat olib borish uchun zamonaviy o‘qitish usullari – interfaol usullar, innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanishimiz zarur. Avvalo, bu atamalarning izohiga

to'xtalib o'taylik: "innovatsiya" inglizcha "innovation", ya'ni "yangilik, yangilik kiritish" ma'nolarini anglatadi. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi va o'quvchi ish faoliyatiga yangilik va o'zgarishlar kiritish jarayoni hisoblanib, bunda biz interfaol usullarga murojaat qilamiz. "Interfaol" yoki "interaktiv" ("inter" – bu o'zaro, "act" – harakat qilmoq) – o'zaro harakat qilmoq, muloqot qilmoq ma'nolarini anglatadi. Qisqa qilib aytganda, interfaol usullar har ikkala tomon (o'qituvchi va o'quvchi) ning o'quv mashg'ulotlari jarayonida faol ishtirok etishlarini talab qiladi. Avvaldan mavjud bo'lgan an'anaviy usullarda o'qituvchi mavzuni bayon qilib, o'quvchi nofaol tinglovchi vazifasini bajarardi. Yangicha fikrlash tizimi ta'lim tizimida ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Bundan kutilgan maqsad o'quvchi va o'qituvchining o'z faoliyati jarayonida ijobiy natijaga erishishidir. Biz atayin "o'quvchi" so'zini birinchi o'ringa qo'ydik, chunki uning rejalashtirganimizdan ko'ra ko'proq natijaga erishishi juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, o'qituvchi o'z o'quv mashg'ulotlarida interfaol usullarni qo'llamoqchi bo'lsa, avvalo, o'tiladigan mavzuga to'liq mos tushadigan usulni tanlay olishi va tanlangan usul o'sha sinf o'quvchilariga ham to'g'ri kelishi kerak. Chunki parallel sinflarning barchasi ham bir xil o'zlashtirish va natija berish imkoniyatiga ega emas. Qaysidir sinflar og'zaki nutq bo'yicha faol bo'lsa, boshqa sinflar ijodiy fikrlash borasida yaxshi shakllangan bo'ladi.

Yangicha texnologiyalar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda yana bir jihatga e'tibor berish zarur. O'quvchilar o'zini erkin tutib, mustaqil fikrlarini bayon qilishi jarayonida sinf xonasida shovqin bo'lishi tabiiy holat. Yoki o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini bayon qilishga xalal berishlari mumkin. Shuning uchun doskaning bir chekkasiga o'zini tutish qoidalarini yozib qo'yish kerak bo'ladi. Bunda sinfdoshini hurmat qilish, o'zgarar fikrini tinglay bilish, "o'ng qo'l" qoidasiga amal qilish kabilarni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Interfaol darslar uchun yana bir mos keluvchi jihat – darsga shoir tanlash va uni o'quvchilar bilan birga tahlil qilish. Biz, yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'rta umumta'lim maktablarida Alisher Navoiy asarlarining o'rganilishiga e'tibor qaratganimiz sababli, Navoiy qalamiga mansub hikmatli so'zlar, ruboiy, qit'a yoki fardlardan foydalanishni ma'qul deb hisoblaymiz. Matn tanlaganda ham, juda ko'p ishlatilgan mashhur sitatalarni emas, nisbatan kamroq qo'llangan va, albatta, o'quvchilar yoshiga mos keladiganlarini tanlay bilishimiz zarur. Masalan:

So'zchi holin boqma, boq so'z holini,
Ko'rma kim der ani, ko'rgilkim ne der.

Tuzlukka moyil o'lki, ishing borg'ay ilgari.

Kimki ulug'roq – anga xizmat kerak,
Ulki kichikroq – anga shafqat kerak.

Kimki jahon ahlida inson erur,
Bilki, nishona anga iymon erur.

Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Olingan misollar hajm jihatidan qisqa, lekin mazmunan keng bo'lishi hisobga olinishi muhimdir.

Endi o'rta umumta'lim maktablarida o'rganilishi rejalashtirilgan Alisher Navoiyning epic asarlariga to'xtalib o'tsak. Epik asarlar mazmunidagi voqealar rivojlanishi o'quvchida kata qiziqish uyg'otadi, chunki ularning mazmunini o'quvchi o'z so'zi bilan bayon qila oladi, lirik asarlar tahliliga esa uning so'z boyligi kamlik qilishi mumkin.

5-sinfda "Adabiyot" darsligida "Hayrat ul-abror" dostonidagi "Sher bilan Durroj" hikoyati berilgan. Xo'sh, bu mavzuda qaysi interfaol usullarni qo'llash mumkin? Avvalo, dars shiori sifatida quyidagi misralarni qo'llash mumkin:

Soʻzda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nagʻmagʻa tahsin degil.

Hikoyatdagi oʻgʻrilik masalasi koʻtarilgani uchun oʻquv mashgʻulotini yuqoridagi hikmatli soʻzni tahlil qilishdan boshlash joiz deb oʻylaymiz. 5-sinf oʻquvchisiga dars qiziqarli boʻlishi uchun “Sher bilan Durroj” hikoyatini sahnalashtirish mavzuni oʻzlashtirishga samarali taʼsir koʻrsatadi. “Kichik guruhlarda ishlash” usulidan foydalangan holda sinf oʻquvchilarini 4 guruhga boʻlib, timsollarni tahlil qilish qiziqarli oʻtadi. Masalan, “Sher” guruhi hikoyatdagi sher timsolini tahlil qiladi, yaxshi va yomon tomonlarini qiyoslaydi. “Durroj” guruhi, “Ovchi” guruhi ham shu yoʻnalishda ishlaydi. 4-guruhni esa “Alisher Navoiy” deb nomlab, shu hikoyat orqali muallif qanday gʻoyani ilgari surgani haqida mustaqil fikrlar bildirishni talab qilsak, koʻp oʻquvchilarning yangicha tomonlari namoyon boʻladi. Bundan tashqari, 5-sinfda lugʻat bilan ishlashga alohida eʼtibor berish zarur. Chunki, boshlangʻich sinflarda Alisher Navoiy asarlarini asliyatidan namuna oʻqimagan oʻquvchi uchun “Hayrat ul-abror” dostonini qabul qilish juda qiyin kechadi. Doskaga tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzlarni yozib, darslikda berilgan izohi (oʻzingiz tushunilishi ogʻir deb hisoblagan soʻzlaringizni ham qoʻshishingiz mumkin)ni rangli qogʻozlar (stikerlar) da berish mumkin. Oʻquvchilar matn bilan ishlash jarayonida izohlarning mosini oʻsha soʻz qarshisiga yopishtirib qoʻyadilar. Shunda darslikda berilgan lugʻatlardan ham unumli foydalangan boʻlamiz va oʻquvchilarning soʻz boyligi ham ortadi.

7-sinf “Adabiyot” darsligida Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida juda koʻp maʼlumot berilgan. Shoirning deyarli barcha asarlari nomi va yoʻnalishi keltirilgan. Birinchi oʻquv mashgʻulotida “Jadvallar” usulidan foydalanib, Alisher Navoiy asarlarini jadvalda aks ettirish vazifasini berish mumkin. Masalan:

Navoiy devonlari	Navoiyning epik asarlari	Navoiyning ilmiy asarlari	Navoiyning memuar asarlari

Ushbu jadvalni yanada kengaytirish mumkin. Shunda oʻquvchilar adib asarlari haqida chuqurroq maʼlumotga ega boʻlishadi. Darslikka “Sabʼai sayyor” dostonidan olingan parcha “Mehr va Suhayl” hikoyati kiritilgan. Hikoyatdagi voqealar juda qiziqarli va taʼsirli. Oʻquvchilarning matn bilan ishlashlari yanada samaraliroq boʻlishi uchun “Ssenariy” (“Ssenariyli oʻqitish”) usulini ham qoʻllab koʻrish mumkin. Bunda oʻquvchilarni maʼlum guruhlariga ajratib, hikoyatning turli boblari asosida ssenariy yozish vazifasi beriladi. Guruhlar qahramonlarning tashqi koʻrinishi, feli, xatti-harakati aks etgan parchalardan foydalanib, sahnalashtirish uchun ssenariy yozadilar. Bu topshiriqni uyga vazifa sifatida oldindan berib qoʻyish ham mumkin, shunda oʻquvchilar uyda, mustaqil tarzda doston matni bilan ishlaydi.

9-sinflar uchun “Adabiyot” darsligida Alisher Navoiyning jahonga mashhur “Farhod va Shirin” dostoni kiritilgan. Bu mavzuga 9 soat ajratilgan. Har bir oʻquv mashgʻulotida har xil interfaol usullarni qoʻllash mumkin. Muhimi – oʻquvchi mavzuni yaxshi oʻzlashtirsin va doston matni bilan koʻproq ishlasin. Bu mavzularni oʻrganishda qoʻllash mumkin boʻlgan dars usullari haqida mulohaza bildirsak.

Masalan, FSMU texnologiyasi:

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringiz bayoniga sabab koʻrsating;

M – koʻrsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U – fikringizni umumlashtiring.

“Farhod va Shirin” dostonidagi voqealar rivoji, asosiy yoki epizodik qahramonlarning xatti-harakatlariga oʻquvchilar oʻz nuqtayi nazarlari bilan baho beradilar va bu fikrlarini himoya qiladilar. Bu usul bilan oʻquvchilarning mantiqiy fikrlash koʻnikmasini rivojlantira olishimiz mumkin boʻladi.

Yoki “Yelpigʻich” texnologiyasidan ham foydalanish mumkin. Doston qahramonlarining fazilat va nuqsonlari yelpigʻich qismlariga joylashtirgan holda,

har bir timsolga xarakteristika berish mumkin. Shu o‘rinda teskari usuldan ham foydalanishimiz mumkin. Ya’ni Farhod va Shirinning salbiy tomonlari yoki Xusrav va Sheruyaning ijobiy tomonlarini topish vazifasini berish mumkin. Ushbu topshiriqning hayotiy ahamiyati ham bor. O‘quvchilar kelajakda yomon odamlarning ham yaxshi jihatlarini izlab topishga harakat qiladilar.

9-sinfda “Komil inson tushunchasi” degan alohida mavzu ham berilgan. Bu mavzuni “Bahs-munozara” usuli yordamida o‘tkazilishi joiz deb hisoblaymiz. O‘quvchilarga an’anaviy emas, biroz noodatiy savollarni bersak, o‘quv mashg‘ulotimiz qiziqarli o‘tadi. Masalan:

“Komil” yoki “Kamol” ismining ma’nosini bilasizmi?(“Ismlar izohi” lug‘atidan foydalanish kerak)

“Imon” va “insof” tushunchalarini bir-biridan farqlay olasizmi?

Haqiqiy mo‘min-musulmon inson qanday bo‘lishi kerak deb o‘ylaysiz?

Shu o‘rinda hadislardan va hayotiy voqealardan namunalar keltirilsa, maqsadga muvofiq bo‘lardi. O‘quvchilar mantiqiy fikrlab, shaxsiy hayoti uchun ham saboq olishiga erishamiz.

Yuqoridagi mulohazalarga xulosa sifatida aytish mumkinki, interfaol usullardan o‘rinli foydalana olsak, amaliy natijalarga ega bo‘lishimiz mumkin. Bir o‘quv mashg‘ulotida ko‘p usullarni qo‘llamasdan, 1-2ta usulni to‘liq, har tomonlama amal qilgan holda qo‘llashimiz darkor. Shundagina sa’y-harakatlarimiz o‘z mevasini beradi. Zamonaviy o‘qitish usullarida o‘qituvchi o‘z shaxsini namoyon qila olishiga ham ko‘p narsa bog‘liqligini unutmaslik kerak. Ustoz o‘z tashqi ko‘rinishi, xatti-harakati, yuz ifodalari, o‘quvchilarning fikrlari va xatoliklariga munosabati bilan sinfning diqqat markazida turadi. U o‘zini barchaga ibrat bo‘la oladigan darajada tutishi lozim. Shunda o‘qituvchining mehnati o‘z samarasini beradi, deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

S.Ahmedov va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “Sharq”, 2015

Q.Yo‘ldoshev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “Sharq”, 2017

Q.Yo‘ldoshev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “O‘zbekiston”, 2019

Q.Yo‘ldoshev // Adabiy saboqlar. Metodik qo‘llanma. Umumta’lim maktablarining 7-sinf “Adabiyot” darsligi uchun. – T.: “Bilim”, 2003

M.Davletshin va boshqalar // Yosh va pedagogik psixologiya. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2007

Alisher Navoiy. Hikmatlar // T.: “O‘zbekiston”, 2013

Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik // T.: “Fan”, 1987-2000

R.Ishmuhamedov va boshqalar // Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. T.: “Iste’dod”, 2008